

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ПОЛІТОЛОГІЇ**

На правах рукопису

КУХАРЧУК ОЛЕГ СЕРГІЙОВИЧ

**КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ
(КІНЕЦЬ ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Спеціальність 23.00.01 - теорія та історія політичної науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ - 1997

32

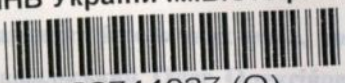
АВ 36,511

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Кіровоградському державному педагогічному інституті ім. В.К.Винниченка.

Науковий керівник:

ЛНБ України ім.В.Стефаника



00744027 (0)

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Козицький Микола Юхимович

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Кривошея Володимир Володимирович

Провідна організація:

Український державний педагогічний
університет ім. М.П.Драгоманова

Захист відбудеться "4 листопада 1997 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.67.01 в Інституті національних відносин і політології НАН України за адресою: 252011, м. Київ-11, вул. Кутузова, 8, зал засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту національних відносин і політології НАН України (м. Київ, вул. Кутузова, 8, кім. 218).

Автореферат розіслав "30 грудня 1996 року.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат історичних наук

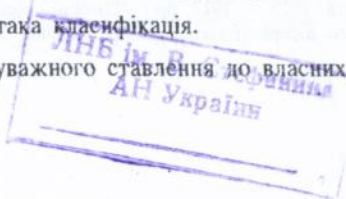
Ю.А. Левенець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сьогодні досить часто можна почути про кризовий стан української науки. З точки зору матеріального забезпечення це дійсно так. З огляду ж тих праць, які вийшли останнім часом, і з проблематики дисертації зокрема, з цим важко погодитись. Історико-політологічними дослідженнями займається, у порівнянні з іншими країнами, значне коло людей. Ми спостерігаємо "ейфорію" пізнання нового, забороненого. Прізвища Грушевського, Липинського, Донцова та інш. не сходять із шпальт газет і часописів. Причому за роки незалежності України можна досить легко відслідкувати кон'юктурні зміни у системі інтересів і цінностей. Згадаймо, що у 1990-1991 рр. чи не найпопулярнішими були М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлора, М.Міхновський. Сьогодні ж на перші ролі виходять В.Липинський і Д.Донцов. У численних популярних виданнях їх діяльність розглядається як самодостатня, без історичного контексту і аналізу їх реального впливу на буття українського народу. Відбувається певна міфологізація нашого минулого, що є дуже небезпечним явищем. Одним з методів запобігання цьому є компаративний аналіз. Ми постійно маємо порівнювати, співставляти концепції і погляди в синхроністичній площині, тобто розглядати їх в тогочасному зрізі. З іншого боку, має бути і хронологічний вимір, тобто аналіз інтелектуальних здобутків, випробування їх часом. Саме тому автор зробив спробу показати теоретичну спадщину наших провідних мислителів в її співставленні, конфліктності, в важких пошуках істини.

Актуалізувалася досліджувана проблема для автора, перш за все, через спробу розібратися в класифікації сучасних теоретичних напрямів. Чому, скажімо, сьогодні немає народницького напрямку, до якого історики і політологи відносили, наприклад, М.Грушевського. І взагалі, як співвідноситься класифікація української суспільно-політичної думки, запропонована в 20-30-х рр. (народницький, консервативний і державницький напрями) і сьогоднішнє політичне буття. Тим більше, що і сьогодні у більшості праць з історії української політичної думки початку ХХ ст. використовується така класифікація.

Розбудова держави вимагає уважного ставлення до власних традицій.



Безумовно, не можна жорстко пов'язувати сьогоднішні проблеми державотворення із спадщиною наших попередників. Однак, аналіз концепцій і доктрин початку ХХ ст. дозволяє дослідити специфіку розвитку українського суспільства, виокремити риси, які були притаманні йому і з'ясувати, чи збереглися вони, попри всі історичні колізії. Адже з точки зору історії, дев'яносто шість років - це не відстань.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 80-ті рр. ХІХ ст. - 1917 р. Нижня планка пояснюється тим, що саме в цей час плідно працював М. Драгоманов, теоретичну спадщину якого активно використовували, критикували і спростовували наступні представники різних напрямів української суспільно-політичної думки. У бурхливому 1917 р. починається новий етап розвитку українського суспільства і відповідно, новий ступінь осмислення проблеми.

Автор обмежується розглядом концепцій і підходів до української державності, які існували в Україні, що входила до складу Російської імперії. Пояснюється це тим, що розвиток ідеї державності на західноукраїнських землях мав власну внутрішню логіку і потребує окремого дослідження, або великої синтетичної, компаративістської роботи, якщо йдеться про всю Україну.

Аналіз наукової розробленості теми вимагає від нас класифікувати роботи попередників, використовуючи проблемно-хронологічний метод. Слід також враховувати світоглядні, ідеологічні засади того чи іншого автора.

Перші праці з історії українських політичних партій з'явилися в 20-х роках в Радянській Україні, коли ще не було жорсткої монополії на історичну істину. В них розглядалася діяльність українських політичних партій і, перш за все, РУП, Спілки, УСДРП в різних площинах. // Авторів більше цікавив ступінь впливу партій, їх співпраця і проблеми внутрішнього партійного життя. Питання державності розглядалися як похідні. Важливо підкреслити, що цінність цих робіт полягає ще й у тому, що їх автори були активними діячами цих партій, а при написанні

1. Див.: Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. 1 Революційна Українська партія (РУП). - К.: Книгоспілка. 1926; Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической "Спілки". - Х.: Пролетарий. - 1926; Попов Н. Московська група "лівих" в УСДРП (політичне життя 1915 - 1917 рр.) // Літопис революції. - 1928. - № 6; За сто літ. Матеріали з громадського літературного питання України ХІХ і початків ХХ ст. - К.: Держвидав України. - 1928 та ін.

використовували і видруковували документи української соціал-демократії. Не дивно, що із встановленням жорсткого ідеологічного контролю наприкінці 20-х рр. і початком репресій (зокрема і проти авторів), ці книги потрапили до спецховів.

З появою "Короткого курсу історії ВКП(б)" виклад політичної історії України зводився до "боротьби проти українського буржуазного націоналізму". Власне кажучи, до 60-х років в радянській історіографії навіть не наводилися хоч якісь факти з історії української думки, ототожнювалися течії і напрями в українському національному рухові. У 70-х роках український буржуазний націоналізм почали "типологізувати". *11*

У цей же час з'явилися роботи, до яких був введений широкий масив архівних матеріалів з історії українських партій, зрозуміло, з відповідною ідеологічною обробкою. *12* Таким чином, в Радянському Союзі проблема української державності розглядалася лише з точки зору успішної боротьби більшовиків проти неї. Сама ж історія українських політичних партій знаходилася за дужками історичних досліджень, хоча, скажімо, в Росії і тоді розробляли, і досить плідно, історію партій кадетів, октябристів, есерів з певним фактологічним наповненням.

За кордоном дослідження з історії українських суспільно-політичних рухів, і проблеми української державності зокрема, почали з'являтися разом з організацією українських наукових установ і організацій. Як відомо, вони відбивали, певною мірою, ідеологічне розшарування в українській еміграції, що наклало свій відбиток і на дослідження. Саме у 20-х роках з'явилися напрями дослідження проблеми української державності, які існують і до сьогодні. *13*

Найбільш ґрунтовно виклав соціал-демократичну точку зору на проблему

1. Див.: Римаренко Ю.І. Буржуазний націоналізм та його "теорія" націй. - К.: Наук. думка. - 1974.

2. Див.: Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма в крах мелкобуржуазных партий на Украине. - К.: Наук. думка. - 1978. Його ж. Повчальний урок історії: ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної партії. -К.: Політвидав України. - 1986.

3. Винниченко В. Українська державність. - Відень. - Київ: Б.вид. - 1920; Феденко П. Український громадський рух у XX ст. Курс лекцій. - Подєбради: Український технічно-господарський ін-т. - 1934; Мазепа І., Феденко П. З історії української революції. - Прага, 1930; ЖУК А. До історії української політичної думки перед світовою війною //Визволення. Місячник Вільної української думки за кордоном. - Прага. - 1923. - Ч.П.

П.Феденко. *11* У 1956 р. він перевидав книгу, і це була офіційна точка зору на проблему української державності в Соціалістичному Інтернаціоналі. *12* До позицій П.Феденка тяжіли І.Лисяк-Рудницький і Б.Кравченко. *13* Свій погляд на історію української соціал-демократії виклав В.Дорошенко. *14*

Значний інформаційний масив містять книги-спогади О.Лотоцького, Є.Чикаленка та ін. *15* Зважаючи на партійну приналежність авторів, в них розглядається більшою мірою діяльність українських поступовців. Питання державності як окрема проблема тут не аналізувалося.

Досить наполегливо досліджував історію української суспільно-політичної думки Д.Дорошенко. В еміграції він остаточно перейшов на державницькі позиції і саме під цим кутом зору розглядав різні проблеми суспільно-політичного буття українців. *16*

Помітним явищем у закордонній україністиці став вихід збірника "Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали" (Упорядники: Т.Гунчак, Р.Сольчаник).

Майже в усій цій літературі, попри всі розбіжності і суперечності, автори в цілому позитивно ставилися до самої постановки питання про українську державність в тій чи іншій формі різними політичними силами. Критичним лейтмотивом була думка про організаційну неспроможність, аморфність українських політичних сил, несприятливість конкретно-історичної ситуації в Україні для розгортання боротьби за державність.

У 20-ті роки в українському закордонному середовищі виникла й інша, жорстко-критична точка зору на історичне минуле і на розвиток української

1.Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. Курс лекцій. - Падебради, 1934.

2.Феденко П. Український рух у ХХ ст. - Лондон. - 1956.

3.Лисяк-рудницький І. Між історією і політикою. - Сучасність. - 1970; Його ж. essays in Modern Ukrainian History. Edmonton. - 1987; Krawchenko B. Social Change and National Consciosness in Twentieth century in Ukraine. - London. - 1985.

4.Дорошенко В. Революційна Українська партія (1900 - 1905). Нарис з історії української соціал-демократичної партії. - Львів-Київ: Друкарня ЦК УСДРП, 1921; Його ж. РУП і УСДРП //Календар "Вперед". - Львів, 1920.

5.Галаган М. Із моїх споминів (80-ті роки до світової війни). - Львів: Червона калина. - 1930; Лотоцький О. Сторінки минулого. - Варшава. - 1932. - Ч.1-3; Чикаленко Є. Спогади. - Львів. - 1925. - Ч.1-3; Його ж. Щоденник (1907 - 1917). - Львів: Червона калина. - 1931.

6.Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - Прага, 1923; Його ж. Славянський світ в

суспільно-політичної думки початку ХХ ст. зокрема. Це відбувалося разом з організаційним оформленням українського націоналізму./1/ Єдиним ідеологом і творцем української держави представники національно-радикального напрямку вважали М.Міхновського. Нігілістичний підхід до соціал-демократичного і ліберального напрямку в історії української суспільно-політичної думки панував і в повосні роки./2/

Окремим історіографічним джерелом були і є праці з персоналістики. Аналізуючи творчу спадщину і практичну діяльність своїх героїв, автори прагнули показати конкретний внесок кожного у процес здобуття Україною державності. Зрозуміло, що стиль викладення і вибір персонажів був обумовлений партійно-політичними уподобаннями дослідника./3/

Наприкінці 80-х - на початку 90-х років, а особливо після проголошення Україною незалежності, історія державницьких змагань українського народу стала одним з наріжних каменів українського ренесансу. Можна сказати, що це є ідеологічним підґрунтям процесу державотворення. Повернення в історію проблеми наукових пошуків і реальної боротьби за українську державність початку ХХ ст. відбувалося по кількох напрямках.

Частина дослідників зосередила свою увагу на виданні програмних документів українських політичних партій, що створювало відповідну джерельну базу для

його минулому й сучасному. - Берлін. - 1922. - Т.1-III; Його ж. Мої спомини про недавнє-минуле (1914 - 1918). - Львів. - 1923; Його ж. З історії української політичної думки за часів світової війни. - Прага. - 1936; та ін.

1. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. - Прага. - ; Липа Ю. Призначення України. - Львів. - 1938; Стецько Я. Твори. - Мюнхен. - 1987; Сціборський М. Демократія. - Прага. - 1941; та ін.

2. Бойко Ю. Шлях нації. - К.: Вид-во О.Теліги. - 1994; Мороз В. Україна в ХХ столітті. - Тернопіль. - 1992 та ін.

3. Жук А. Автобіографія Д.Антоновича //Сучасність. - 1961. - № 1; Антонович Д. Міхновський на Шевченкових роковинах у Полтаві в 1900 р. //Календар-альманах "Дніпро" на 1937 р. - Львів. - 1936; Бачинський Л. В.Дорошенко //Український історик. - 1963. - № 1; Наріжний К. М.П.Василенко і його наукова діяльність. - Б.М. - 1936; Винар Л. М.Грушевський і наукове товариство ім. Т.Шевченка 1882-1930. - Мюнхен. - 1970; Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність. - Прага. - 1934; Антонович М. В.Липинський і Д.Дорошенко //Український історик. - 1982. - № 3-4; Забаревський М. В.Липинський і його думки про українську націю і державу. - Відень. - 1935; Мірчук П. Микола Міхновський - апостол української державності. - Філадельфія. - 1960; Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. - Нью-Йорк, Торонто. - 1974 та ін.

подальших пошуків.¹¹ З'явилися статті і узагальнюючі праці, в яких розглядалися різні аспекти діяльності українських політичних партій і їх лідерів.¹² Автори використовували широке коло архівних матеріалів, прагнучи якомога більше деталізувати історію українських партій і рухів. Були захищені дисертації, в яких проблема вироблення концепцій державності України розглядалася як одна з складових частин політичного процесу.¹³

Окремо слід сказати про синтетичні праці, де було зроблено спробу системно розглянути процес виникнення і розвитку концепцій української державності. В.А. Потульницький, доstrимуючись вимог принципу історизму, розглянув концепції М.Грушевського, С.Дністрянського, С.Рудницького, В.Липинського, С.Томашівського, В.Кучабського, В.Старосольського.¹⁴ Він застосував класифікацію напрямів (народницький, консервативний, національно-державницький), яка була поширена в українській зарубіжній літературі. Автори книги "Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз" використали більш коректний, на думку дисертанта, класифікаційний підхід (соціалістична та комуністична моделі, націократичні

1. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. - К. - 1992; Українські політичні партії кінця ХІХ - початку ХХ ст., Програмові і довідкові матеріали. - К. - 1993.

2. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (ХІХ в.): Историко-социологический очерк. - К.: Наук. думка. - 1991; Левенець Ю.А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту //Український історичний журнал. - 1992. - № 3; Касьянов Г.В. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок ХХ ст.) //Політологічні читання. - 1992. - № 2; Його ж. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ - ХХ ст.: Соціально-політичний портрет. - К.: Либідь. - 1993; Каплуновская К.И. История Украины: Общественно-политическое и национально-освободительное движение в Украине в ХІХ в.: конспект лекций. - Х., 1993; Горелов М. Передвісники незалежної України. - К. - Рада. - 1996; В.Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. - Київ, Філадельфія. - 1994; Головченко В. Від "Самостійної України до Союзу визволення України". Нариси з історії української соціал-демократії поч. ХХ ст. - Х.: Майдан. - 1996.

3. Геращенко Т.С. Місце і роль самостійників в українському національному русі (кінець ХІХ - початок 1918 рр.). - Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. - Запоріжжя. - 1993; Гарба Н.А. Политические партии и рабочее движение в Украине в период первой российской революции (1905 - 1907). - Дис... канд. ист. наук. - К.- 1994; Телепун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. - Дис... канд. істор. наук. - К. - 1996.

4. Потульницький В.А. Історія української політології /Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці/. - К.: Либідь. - 1992.

концепції, “класократична” версія, ліберальна ідея).¹¹ Структура роботи, мабуть, не дозволила їм більш ґрунтовно розглянути відповідні концепції. Історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок, що необхідним і перспективним напрямом розвитку історико-політологічних досліджень є подальший аналіз, деталізація пізнання процесу державотворення і його інтелектуального осмислення зокрема. Увагу дослідників сьогодні можна зосередити на аналізі змісту і взаємозв'язку різних компонентів політичної системи в уявленнях наших попередників.

Виходячи з цього, об'єктом дослідження є українська суспільно-політична думка кінця ХІХ - початку ХХ століття. Предметом дослідження є генеза концепцій державності, які з'явилися наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. в українському суспільстві.

Мета дослідження полягає в аналізі концепцій української державності, з'ясуванні особливого і загального у різних ідейно-теоретичних напрямах, визначенні парадигми розвитку української суспільно-політичної думки початку ХХ ст.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- проаналізувати генезу концепцій державності в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ - початку ХХ ст.;
- класифікувати ідейно-теоретичні напрями української суспільно-політичної думки;
- показати їх взаємозв'язок і взаємозалежність з загальноєвропейськими інтелектуальними тенденціями;
- простежити вплив змін конкретно-історичної ситуації на трансформацію теоретичних побудов українських мислителів.

Теоретико-методологічною основою дисертації слугували загальнонаукові принципи історизму, системності і верифікації. Предмет дослідження вимагав застосування проблемно-хронологічного, компаративного і структуралістичного методів.

¹¹ Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. - К.: Політична думка. - 1996.

Джерельну базу дисертації становлять теоретичні праці ідеологів українського суспільно-політичного руху, програмові документи і матеріали громадсько-політичних організацій, мемуари українських політичних діячів, документи і матеріали двох центральних архівів України: Центрального державного історичного архіву та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління.

Наукова новизна дисертації полягає в системному дослідженні концепцій української державності, які існували на зламі століть, виокремленні цієї проблеми з традиційної схеми загального аналізу партійно-політичних програм.

Доробок автора конкретизується через наступні положення і висновки, що виносяться на захист:

- концепції державності формувалися в українській суспільно-політичній думці переважно під впливом австрійських моделей розв'язання національного питання;

- домінуючою в українському суспільстві була ідея боротьби за національно-територіальну автономію України, яку мав проголосити центр. Це у великій мірі визначило перебіг подій 1917 р.;

- не до кінця оціненою в історіографії є позиція С.Єфремова про можливість і необхідність проголошення національно-територіальної автономії самою Україною і подальшої боротьби за незалежність у разі ворожості "сусідів";

- самостійницький напрям української суспільно-політичної думки, попри всю складність реалізації основних положень, виконував важливу функцію "нагадування" про надмету;

- поява різних напрямів української суспільно-політичної думки визначалася світоглядними, теоретико-методологічними засадами, ієрархією цінностей їх лідерів і ідеологів, що практично унеможливило спільні дії.

Теоретичне та практичне значення дисертації визначається важливістю цієї проблеми для сучасного політичного життя України. Різноманітні партійно-політичні сили шукають історичних підтверджень істинності своєї позиції. І сьогодні ще є модним проводити прямі аналогії, штучно актуалізувати історію. На думку автора, дисертація може сприяти відтворенню адекватної інтелектуальної історії

України початку ХХ ст. Практичне значення роботи полягає у її можливому використанні при підготовці синтетичних праць з історії державотворення, нормативних курсів і спецкурсів у вищих навчальних закладах з історії України і політології.

Апробація дослідження: Результати роботи апробовані автором у виступах на наукових та науково-практичних конференціях, семінарах та “круглих столах”, зокрема: “Українська державність: історія і сучасність” (Київ, 1993), “Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи” (Київ, 1994), “Проблеми історії національного руху на Україні” (Київ, 1994), “Генеזה ідеї української політичної самостійності: від “Слова перестороги” до “України irredenta” (Львів, 1996) та ін.

Основні аспекти дослідження викладені у трьох публікаціях дисертанта.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом і передбачає вступ, чотири розділи, висновки і список використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** розглядається проблема актуалізації історико-політологічних знань, докладно аналізується ступінь наукової розробки проблеми. Зроблено спробу класифікації історіографічних джерел. На підставі історіографічного аналізу окреслено об’єктне поле дослідження, визначені предмет, мета та завдання роботи. Доробок автора сформульований в положеннях і висновках, які винесені на захист. Окреслено теоретико-методологічну та джерельну базу дисертації, визначено її науково-практичне значення і структуру.

Перший розділ “Деякі концептуальні підходи до проблеми державності” присвячений аналізу теоретико-методологічних розробок проблеми державності, які існували в європейській літературі наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. Автор пов’язує посилення державницьких напрямів суспільно-політичних рухів з процесом творення європейських націй в ХІХ ст. Найкраще інтереси нації може представити і захистити національна держава. Тому на емпіричному рівні ознакою нації є або наявність національної держави, або масовий політичний рух за її створення. У розділі констатується, що ХІХ ст. народило суспільно-політичні течії, в центрі уваги

яких стояло розв'язання в той чи інший спосіб національного питання. Поряд з цим відбувається теоретична рефлексія над етнічною сферою, дослідження різних проявів етнічного, намагання розв'язати проблеми стосунків між етносом і державою, етносом і людиною. Важливим аспектом в цьому зв'язку стала політико-правова розробка таких категорій як автономізм, федералізм, суверенітет тощо.

Дисертант підкреслює, що українська суспільно-політична думка XIX ст. йшла в руслі сучасних їй європейських ідей. Ренесанс політичного мислення і спроби розробки питань федералізму визначали, зокрема, діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.

Суспільно-політичні умови в Росії не дозволяли обговорювати теоретичні питання розвитку національної сфери. Виникнення національних рухів, конфлікти на цьому ґрунті форсували теоретичні розробки. У XIX ст. виокремилися основні напрями аналізу державотворчих тенденцій. В центрі уваги дослідників постало три проблеми: цілісність і самодостатність держави, наявність морально сконсолідованого громадянства, розмір держави. Головною категорією усіх цих напрямів стала нація. У XIX - на початку XX ст. в наукових колах Європи, в тому числі і Російської імперії панувала психологічна теорія нації, яку обґрунтував Е.Ренан.

Науковці наголошували на тому, що національне питання не допускає загального підходу до його розв'язання, і немає такої політичної панацеї, яка спроможна була б знищити всі конфлікти, які виникли на національному ґрунті. Відповідно до ступеня національного об'єднання та чи інша політична форма спроможна була слугувати для розв'язання національної проблеми: для нації цілком об'єктивної - унітарна держава; для нації роздробленої, яка не прагне до об'єднання - федералізм, для національностей уже об'єднаних єдиним державним життям, але врівноважуваних один одного - автономія і децентралізація; для національностей, які входять в загальнодержавне життя - права загальної свободи індивідуальної, оскільки вони можуть мати відношення до проявів національної свідомості. Такий або подібний підхід сповідували найбільш відомі російські теоретики-правознавці того часу: К.Кульчицький, А.Яценко, В.Жилін, Ф.Кокоскін та інші.

У розділі доводиться, що федералізм як напрям у державно-правовій ідеології пов'язаний з розвитком ідей раціоналізму, просвітництва, особливо ж теорії природного права. Думка про те, що всі люди за своєю природою рівні та вільні, а будь-яке гноблення й нерівність у суспільстві створені не Богом чи природою, а людиною, підштовхувала мислителів до творення різних моделей організації суспільства, в тому числі до федеративного шляху вирішення даної складної проблеми. У ХІХ ст. федералізм був тісно пов'язаний з ідеологією національно-визвольних рухів, він спрямовувався проти політичного та економічного панування великих націй над меншими, пригнобленими.

Суспільствознавці активно розробляли проблеми автономії і суверенітету. Під останнім вони розуміли всю повноту влади, до якої входить абсолютна (в юридичному сенсі) незалежність, а під автономією - повноваження, які належать не суверенним спільнотам, а, перш за все, несуверенним державам творити власне право і у зв'язку з цим творити власне управління і суд. Характерною рисою усіх держав, а значить, і не суверенних, є те, що їх право законодавства отримано ними не по делегації від кого-небудь іншого, наприклад, від держави суверенної, а є їх власне юридично невід'ємне право. Їм належить навіть влада законодавства, тобто право переглядати конституцію. Це право лежить в основі автономії. В такому сенсі категорію "автономія" використовувала більшість німецьких юристів - Єллінек, Лабанд та ін. Однак, як правило, вони говорили про автономні принципи, які мають законодавчу владу не за власним правом, а по делегації від іншої вищої законодавчої влади. В залежності від історичних умов, обсяг автономії може бути ширшим або вужчим. Термін "автономія" передбачає, перш за все, наявність власного законодавства, адже до нього входять і самостійність управління. Адміністративна автономія впливає з автономії законодавчої, але не навпаки. Іншими словами, певний суб'єкт може користуватися адміністративною автономією і не користуватися автономією законодавчою. В такому випадку категорія "автономія" співпадає з категорією самоврядування. У розділі робиться висновок, що на початку ХХ ст. існувати ґрунтовні теоретико-методологічні розробки з проблем державності, які можна було використовувати для дослідження і розв'язання питання.

У другому розділі “Ліберальна концепція державності України” розглядаються теоретико-методологічні побудови, які базувалися на пріоритеті права особи. Підкреслюється, що явище, яке ми називаємо ліберальною концепцією українського державотворення, має своє генетичне коріння у поглядах М.Драгоманова.

Автор констатує, що сучасні дослідження лібералізму попри всі невизначеності семантичного поля слова “лібералізм” все ж виокремлюють певні засадничі ідеї. Найбільш прийнятним, на нашу думку, є визначення рис лібералізму у політичному словникові Р.Скрутена. Вони зводяться до таких пунктів: а) віра у вищу цінність індивіда, його свободи і права; б) індивідуалізм в його метафізичному варіанті; в) віра в те, що індивід має природні права, які інсують незалежно від уряду і які повинні захищатися супроти будь-якого уряду; г) визнання вищою цінністю свободи, яка, звичайно розуміється як забезпечення того, на що кожен має право водночас з поглядом, що влада уряду повинна бути обмежена, аби гарантувати свободу кожному громадянину.

Навіть в несприятливих умовах репресій царату проти українства і обмеженості завдань, які ставили перед собою українські громадські діячі, поступово вималювалися шляхи у постановці завдань державотворення. Ідейно-теоретичне підґрунтя для розуміння українців як окремої нації, а не як різновиду російського народу заклав М.Грушевський. Його синтетична робота “Історія України-Руси”, крім суто науково-онтологічної ваги, мала й конкретні політичні наслідки. Це було обґрунтуванням необхідності повноцінного, цивілізованого існування українського народу.

У своїх історичних працях він переконував, що вимога українського автономізму існувала у скритій чи латентній формі впродовж всієї історії України. Право України на власну державу історик Грушевський доводив не через історичні прецеденти (існування Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Переяславська угода тощо), а через сам факт існування українського народу.

У розділі визначено центральний пункт в поглядах Грушевського, тобто його розуміння форми української держави і шляхів її створення.

У полі зору Грушевського знаходилося три форми: самостійність, національно-територіальна автономія і обласна автономія.

Проблему самостійності М.Грушевський розглядав під кутом доцільності і практичної необхідності. Він заперечував обидві крайнощі. З одного боку він виступав проти захисників теорії "нація - держава", а з іншого - проти тих, хто говорив, що народність, позбавлена самостійної державності, може розвиватися так само добре як і держава.

Грушевський вважав, що повна самостійність і незалежність є послідовним, логічним запереченням запитів національного розвитку і самовизначення будь-якої народності, яка обіймає певну територію і має досить задатків і енергії розвитку.

Думку, яка опанувала Грушевським і визначила його політичну позицію, він сформулював у такий спосіб: "Народність для свого розвитку не потребує неодмінно в політичній самостійності, але ця самостійність при відсутності особливо неблагоприємних умов (як приклад, дже поганий державний устрій, неблагоприємне міжнародне становище) є найбільшою гарантією повного і неутрудненого національного розвитку, забезпеченням від експлуатації економічних і культурних сил народности на чужій їй цілі чужим державним устроєм й т.п." // Єдиним аргументом, який міг утримувати від утворення незалежної держави, були за Грушевським, переваги входження до державного союзу і, перш за все, соціально-економічні.

Автор підкреслив, що українські поступовці безпосередньо пов'язували російський визвольний процес із здобуттям Україною національно-територіальної автономії. Це набувало якогось "фатального автономізму", тобто повалення самодержавства мало автоматично привести до автономного статусу.

Лідери УРП на чолі з С.Єфремовим розробили іншу схему здобуття національно-територіальної автономії України. Населення України після повалення самодержавства мало обрати крайовий парламент, який повинен був прийняти конституцію України і делегувати функції федеральному парламенту. Тобто ніяких

1. Грушевський М.С. Единство или распадение? // Освобождение России и украинский вопрос. - С. 60-61.

узгоджень конституції не передбачалося. Однак в українському поступовому русі перемогла більш поміркована точка зору М.Грушевського.

Третій розділ "Українська соціал-демократія: дилема соціального і національного" присвячений аналізу соціал-демократичної точки зору на проблему державності України.

Соціал-демократія, яка виникла у ХІХ сл., стала могутнім фактором суспільного розвитку. Соціалізації суспільних відносин і гуманізації капіталізму в значній мірі сприяла соціал-демократія. Здобутки соціал-демократії в країнах Західної Європи зримі значною мірою тому, що її головні зусилля були спрямовані на вирішення соціально-економічних і суспільно-політичних проблем. Українська соціал-демократія з моменту свого виникнення мала пройти між Сциллою і Харибдою, соціальним і національним визволенням.

У розділі обґрунтовується теза про те, що тлумачення проблеми української державності було у соціал-демократів суперечливим, відзначалося мінливістю.

Автор констатує, що на початку 1903 р. перед лідерами соціал-демократії постало два шляхи. Перший передбачав подальше обстоювання тези про самостійність України і повільну культурницьку роботу, націлену на пробудження національної самосвідомості українського народу. Другий - вимагав замінити принцип самостійності України якоюсь іншою формою співіснування з Росією і зосередитись на боротьбі проти самодержавства разом з іншими загальноросійськими партіями. Київська вільна громада у запропонованому проекті Програми, надрукованому на початку 1903 р. в 4 номері "Тасла", обрала другий шлях. Замість принципу самостійності проголошувалася вимога "автономії України з окремими представницькими Зібранієм (Сеймом), котрому належить право законодавства в тих внутрішніх справах, що торкаються тільки люду, який мешкає на території України".

В Революційній українській партії існувала група на чолі з М.Поршем, які продовжували обстоювати необхідність збереження принципу самостійності України. В розділі докладно аналізуються теоретичні дискусії і суперечки в українській соціал-демократії, які врешті-решт призвели до її розколу. Заслугує на увагу економічне обґрунтування необхідності автономії України, яке висунула

українська соціал-демократія. Дисертантом проаналізовано теоретичні метаморфози соціал-демократії, які призвели і до появи Союзу Визволення України. Робиться висновок, що як австрійська, так і російська орієнтації українських соціал-демократів, обумовили їх перехід від ліворадикального, соціалістичного світогляду до поміркованого, реформістського розуміння перетворення України.

В четвертому розділі “Національно-радикальний підхід до державності України” розглядаються концептуальні засади самостійницьких теорій.

Автор доводить, що національно-радикальний напрям в суспільно-політичній думці пов’язують, перш за все, з ідеєю політичної самостійності України. Значною мірою це так. Але не можна зводити відмінності між національно-радикальним напрямом з одного боку, і ліберальним і соціал-демократичним з другого, лише до тлумачення політичної самостійності України. Йдеться про глибинні, світоглядні розбіжності, які розводили українських політиків по різних таборах. Ставлення до державності України обумовлювалося усвідомлено, а інколи і неусвідомлено теоретико-методологічною системою пізнання світу. Граничною і надчасовою категорією для представників цього напрямку була нація. Автор проаналізував первинні і досить аморфні вимоги “Братства тарасівців”, які зводилися до коливання між двома тезами: необхідність політичної свободи української нації, право на власне самоврядування і не зовсім зрозумілі автономістсько-федералістичні зв’язки з іншими державами.

В розділі докладно досліджено теоретичні побудови М.Міхновського, які обґрунтовували необхідність незалежності України з історико-правової точки зору. Розглянуто ранні періоди творчості В.Липинського і Д.Донцова; прослідковано еволюцію їх поглядів на проблему державності і особливо їх аргументацію і теоретико-методологічний “інструментарій”. В розділі робиться висновок, що суть розходжень між національно-радикальним напрямом і іншими течіями української суспільно-політичної думки були з самого початку настільки глибинними, що годі було й думати про об’єднання в майбутньому.

У **Висновках** дисертації зроблено узагальнюючі підсумки роботи. запропоновано перспективні напрями дослідницької роботи у цій сфері історико-політологічних знань.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Державність України: деякі концептуальні підходи. - Кіровоград. - 1995. - 30 с. (У співавт. з О.О.Рафальським. Обсяг авт. тексту - 14 с.).
2. Ідея державності України у вітчизняній суспільно-політичній думці кінця ХІХ - початку ХХ ст. - Кіровоград. - 1996. - 90 с. (У співавт. з О.О.Рафальським. Обсяг авт. тексту - 50 с.).
3. Початки ліберальної концепції державності України //Наукові записки з історії України. - 1996. - Вип. 5. - Кіровоградський державний педагогічний інститут. - С. 9-14.

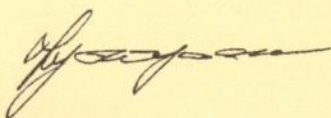
Kuharchuk O.S. Concepts of Statehood in Ukrainian Social and Political Thought /end of the 19th - beginning of the 20th century/. - Dissertation for the Scientific Degree of Candidate of Political Sciences in Speciality 23.00.01 - Theory and History of Political Science. The Institute of Ethnic and Political Studies of the National Academy of Ukraine. Kyiv, 1997.

The dissertation is devoted to analysis ukrainian social and political thought about statehood, which appeared in Ukraine at the end of 19th - beginning of the 20th century. In the context of the problem of struggle for the Ukrainian State specific historical pre-conditions, approaches and principles of state ideology formation are studied according to civilisational trends.

Кухарчук О.С. Концепции государственности в украинской общественно-политической мысли (конец ХІХ - начало ХХ вв.). - Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 - теория и история политической науки. Институт национальных отношений и политологии НАН Украины. Киев, 1997.

Диссертация посвящена анализу концепций государственности, которые существовали в украинской общественно-политической мысли в конце ХІХ - начале ХХ вв. Проблема исследуется в контексте борьбы за создание украинского государства, с учетом специфических исторических условий, идеологических принципов и установок.

Ключові слова: суспільно-політична думка, політична діяльність, державно-територіальний устрій, суверенітет, незалежність, федералізм, національно-територіальна автономія, національно-культурна автономія, конфедерація, лібералізм, соціал-демократизм, націонал-радикалізм.



Підписано до друку 24.12.96г. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Тираж 100. Зам. 128.

Відділ оперативної поліграфії
Центру "Міжнародна освіта"
227-12-75, 227-87-86

438815

Ar 36.511

AB 36.511